

**БОРИС ТИМОЩУК І РОЗВИТОК АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ
СЛОВ'ЯНО-РУСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ**

Вирішення питань, пов'язаних із слов'яно-руською духовною культурою, потребує залучення великого обсягу джерел, які накопичені у різних галузях історичної науки, у тому числі й археологічній, база даних якої весь час поповнюється завдяки постійному введенню до обігу нових матеріалів. Передісторію дослідження окресленої проблематики у Чернівецькому університеті можна пов'язати з ім'ям його професора Р. Кайндля, представника “Віденського антропологічного товариства”. Він започаткував наукові археологічні студії християнських старожитностей Буковини, першим провівши у 1899 і 1900 рр. обстеження залишків літописного Василева на Дністрі (нині с. Василів Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) [Фрунчак, Фантух, 1998, с. 91]. Р. Кайндль відкрив на західному схилі гори Хом фундаменти давньої церкви, посередині яких знаходилися кам'яні саркофаги з рештками поховань, а також могильник XII–XIII ст. з кістками, фрагментами давньоруської кераміки, уламками кременю [Kaindl, 1901, s. 47].

Але справді планомірне вивчення пам'яток, які тією чи іншою мірою дають матеріал для реконструкції уявлень про розвиток духовної культури слов'яно-руського населення регіону, розпочався тільки після II світової війни. Тоді ж питання з цієї тематики почали висвітлюватися у науковій літературі. Це пов'язано, головним чином, з діяльністю Бориса Онисимовича Тимощука. Обіймаючи з 1947 р. посаду завідувача відділом дорадянського періоду Чернівецького обласного краєзнавчого музею, він був керівником його археологічної експедиції, а з 1968 р. працював на історичному факультеті і очолював археологічну експедицію ЧДУ [Масан, 1999, с. 8, 14]. Людина складної долі, маючи за плечима факультет робітничо-селянської молоді Житомирського педфаку і заочне відділення історичного факультету Одеського пединституту, пройшовши воєнні перипетії і жахи фашистських концтаборів, Б. Тимощук, всупереч тиску радянської системи, не зламався, зміг піднятися від простого землекопа археологічної експедиції до науковця високого рівня, доктора історичних наук, маститого археолога, який полишив по собі цілу плеяду послідовників. Його цікавила широка наукова проблематика – від доби палеоліту до пізнього середньовіччя, але з часом головна увага науковця змістилася на дослідження середньовічного періоду, яке включало і питання слов'яно-руської духовної культури. Вдосконалюючи методіку польових пошуків, Б. Тимощук проводить суцільне археологічне обстеження двох мікрорегіонів: Пруто-Сиретського межиріччя та Хотинської височини [Филипчук, 1998, с. 66]. Внаслідок такого підходу було виявлено і обстежено понад 40 пам'яток, які стосуються релігійних вірувань місцевого середньовічного населення.

Одним з напрямків діяльності Б. Тимощука було вивчення християнських старожитностей означеного регіону, серед яких важливе місце посідають залишки білокам'яного храму давньоруського Василева. У 1958–1959 рр. тут були проведені стаціонарні розкопки. У роботі експедиції взяли участь, крім науковців музею, П. Бирня (Кишинів) та І. Свешніков (Львів), мистецтвознавець Г. Логвин (Київ) [Тимощук, 1992, с. 4]. Основним об'єктом досліджень стали фундаменти триапсидного храму XII ст., де були знайдені архітектурні деталі, культові речі, давні поховання, полив'яні плитки, уламки глиняного посуду та інші предмети, які допомогли встановити структуру та історію цієї монументальної споруди [Тимощук, 1992, с. 4]. Архітектурні обміри решток споруди зробив Г. Логвин, на основі чого була здійснена її графічна реконструкція [Тимощук, Логвин, 1960, с. 26–27]. Результати вивчення давньоруського Василева, в тому числі його визначної християнської архітектурної

пам'ятки, було узагальнено в ряді праць Б. Тимошука [Тимошук, 1952, с. 397–400; 1975, с. 264–265; 1986, с. 339–340; 1992; Русанова, Тимошук, 1981, с. 111–118].

Рештки ще однієї церковної споруди XII–XIII ст. знайдені Б. Тимошуком неподалік від с. Вікно Заставнівського р-ну, в ур. Мартинівка під час розвідок експедицією Чернівецького краєзнавчого музею у 1960 р. [Тимошук, НА ІА НАНУ, ф. е. 3482, арк. 1]. На основі розкопок йому вдалося реконструювати план будівлі як однонефної, одноапсидної дерев'яної церкви.

У різні роки вчений відкрив велику кількість християнських поховальних пам'яток у багатьох населених пунктах Чернівецької області. На виявленому у 1948 р. давньоруському могильнику біля поселення в с. Ошихліби (Кіцманського р-ну) дослідник обстежив жертвні ритуальні ями. Надалі ним проводилися розвідкові розкопки поодиноких або цілих груп поховань на давньоруських некрополях Миткова, Мусорівки, Дорошівців, Погорілівки (Заставнівського р-ну), Маморниці (Герцаївського р-ну), Дарабанів, Перебиківців, Пригородка, Ярівки (Хотинського р-ну), Іванківців, Малятинців, Кіцманя (Кіцманського р-ну), Ленківців (Кельменецького р-ну), Кулішівки (Сокирянського р-ну) та інших. У Василеві науковцем проведені дослідження на чотирьох кладовищах XII–XIII ст. [Тимошук, 1982, с. 159–161]. У 1953 і 1957 роках Б. Тимошук за межами укріпленого посаду Ленківецького городища обстежив 16 ґрунтових поховань [Тимошук, 1982, с. 177–178]. Ним же було вивчено цікавий з точки зору поширення християнського світогляду могильник з 15 курганів біля с. Горішні Ширівці (Заставнівського р-ну) [Тимошук, 1982, с. 63–65].

Ще одним напрямком діяльності науковця було вивчення пам'яток слов'янських мешканців краю, багато з яких пов'язані з їхнім язичницьким світоглядом. Для розуміння язичницького поховального обряду важливими були дослідження захоронень періоду VI–VIII ст., які виявлені у невеликій кількості, від чого збільшується їхня інформативна цінність. Це курганний могильник біля с. Чепони Хотинського р-ну, два з чотирьох курганів якого були розкопані у 1966–1967 рр. Б. Тимошуком разом з О. Приходнюком та І. Винокуром [Тимошук, 1976, с. 94–95; Приходнюк, 1975, с. 41, 109], а також безкурганне трупоспалення в урні, розчищене О. Приходнюком у 1967 р. в ур. Ягозимичне на хуторі Корнешти Хотинського р-ну [Приходнюк, 1975, с. 109].

Нові дані у контексті вивчення слов'янського поховального обряду були отримані при розкопках виявленого у 1978 р. курганного могильника біля с. Чорнівка Новоселицького р-ну. Він вивчався у 1979 р. експедиціями Чернівецького держуніверситету та Інституту археології АН СРСР під керівництвом І. Русанової, в ході яких було розкопано 10 з 85 курганів VIII–X ст. [Русанова, 1980, с. 331; Михайлина, Тимошук, 1983, с. 216–217; Тимошук, 1982, с. 187–190] Одиночні ґрунтові поховання IX–X ст. досліджені Б. Тимошуком також на городищі поблизу с. Біла (2 безурнові ями кремації) та Ревнянському городищі Кіцманського р-ну [Тимошук, 1982, с. 156, 184].

З початку 1970-х років Б. Тимошук працює у тісному співробітництві з І. Русановою, дослідницею слов'янства, коло наукових інтересів якої охоплювало питання етногенезу, матеріальної і духовної культури слов'ян [Михайлина, Мисько, 1998, с. 61–63]. Ними спільно досліджувалися відкриті у 1971 р. поселення V–VIII ст. в ур. Кодин (Кодин I і Кодин II), розташованому між селами Остриця і Чагор Глибоцького р-ну Чернівецької обл. У 1974–1975 рр. Слов'янською експедицією Інституту археології АН СРСР (І. Русанова) та археологічною експедицією ЧДУ (Б. Тимошук) було повністю розкопане перше поселення, а у 1976–1979 рр. – вся рання частина другого (76 будівель) [Русанова, Тимошук, 1984, с. 9]. Дослідження жител як одного з найважливіших елементів матеріальної культури суспільства, а також планіграфії поселень, дало можливість отримати інформацію не тільки з етнічних і соціально-економічних питань розвитку слов'янського населення регіону, але й пролило світло на деякі світоглядні аспекти його життя.

Велике значення для вивчення язичницьких і пізніших синкретичних релігійних вірувань слов'яно-руського населення краю мали відкриття і дослідження Б. Тимошуком разом з І. Русановою низки пам'яток, визначених ними як об'єкти язичницького культу. Це крита споруда (“храм ідолський”), вперше розкопана на східнослов'янських землях поблизу

с. Зелена Липа Хотинського р-ну у 1982 р., та 6 городищ-святилищ. Здійснюючи планомірне обстеження території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра, вони виявили і зареєстрували 33 гнізда поселень VIII–XI ст., 28 з яких містили, крім селищ, городища, які за своїми функціями були поділені на адміністративно-господарські центри, сховища та святилища [Тимошук, 1982, с. 144–183]. Останні були виділені на основі сформульованих науковцями методичних принципів і ознак, які дозволили з великою мірою вірогідності віднести їх до числа культових пам'яток [Тимошук, 1989 с. 74–83; Русанова, 2002, с. 11]. Це Рухотинське (знайдене у 1954 р., вивчалось експедиціями ЧКМ та ЧДУ у 1963–1964 рр.); Горбівське у Герцаївському р-ні (відкрите у 1954 р., обстежувалося експедицією ЧКМ у 1971 р.); Нагорянське і Бабинське у Кельменецькому р-ні (перше виявлене у 1964 р., досліджувалося експедиціями ЧКМ у 1969 р. та Інституту археології АН СРСР у 1982 р.; друге відкрито і обстежено у 1971 р.); Кулішівське у Сокирянському р-ні (виявлене у 1966 р., розкопки проводилися експедицією Інституту археології АН СРСР у 1982 р.); Ржавинське у Заставнівському р-ні (виявлене у 1972 р., частково досліджене експедиціями ЧДУ у 1975 р. та Інституту археології АН СРСР у 1988 р.) [Тимошук, Русанова, 1983, с. 161–172]. Узагальнені матеріали з цих городищ дали можливість виділити їх в окремий різновид культових пам'яток (малі городища-святилища) за певними характерними ознаками, визначити їх місце і значення серед інших сакральних пам'яток слов'ян [Тимошук, 1989, с. 78–79].

Краще зрозуміти первісні слов'янські вірування допомогли і зроблені Б. Тимошуком знахідки антропоморфних кам'яних ідолів з Ржавинського городища і кладовища із с. Ярівки [Тимошук, 1976, с. 87–88, 91–92].

Крім усього іншого, в численних працях науковця були опубліковані знахідки з археологічних пам'яток краю, у тому числі предмети християнського культу, прикраси й речі з язичницькою символікою [Тимошук, 1969, с. 75, 98, 121; 1976, с. 43; 1982; 1974, с. 29, 31, 64, 77, 104, 108, 117, 152].

Отже, отримані Б. Тимошуком у результаті багаторічних систематичних досліджень на основі нової дослідницької методики матеріали складають підвалини джерелознавчої бази для вивчення релігійного життя середньовічного населення краю, що відзначалося багатьма науковцями [Пивоваров, 2001, с. 6; Масан, 1999, с. 74–75]. Він приділив значну увагу не тільки самим пам'яткам язичницького культу, але й (разом з І. Русановою) визначенню критеріїв ознак різних категорій сакральних об'єктів. Релігійні уявлення слов'яно-руського населення регіону завжди розглядалися дослідником у контексті розробки механізму економічної, соціальної і політичної еволюції східнослов'янського суспільства VI–XIII ст. й посідали належне місце у відтворенні структурно-функціональних “зрізів” тогочасного суспільства. Разом з тим, у роботах науковця іноді спостерігається дещо упереджений підхід у висвітленні питань язичницьких вірувань, зарахування до культових окремих об'єктів без достатніх на те підстав, некритичне ставлення до інтерпретації матеріалу, гіпотетичність побудов. Це не зменшує значущості праць дослідника, але спонукає до ретельнішого джерельного аналізу, що в свою чергу веде до переосмислення окремих раніше сформульованих положень.

Треба відмітити, що матеріали багатьох сакральних пам'яток регіону, зокрема городищ-святилищ, введених у науковий обіг Б. Тимошуком, залучаються спеціалістами для реконструкції язичницьких уявлень східних слов'ян, вони фігурують в основних дослідженнях, присвячених характеристиці язичницьких вірувань як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: Д. Козака, Б. Робакова, В. Седова, Л. Слупецького [Козак, 1990, с. 441; Давня історія..., 2000, с. 183; Рыбаков, 1988, с. 223–231; Седов, 1982, с. 262, Słupski, 1994, с. 157], а також в останніх історичних енциклопедичних виданнях [Славянская энциклопедия..., 2002, с. 246]. Так само матеріали досліджуваних під керівництвом Б. Тимошука некрополів, рештки монументального Василівського храму як витвору галицько-волинського зодчества є важливими для розуміння різнобічних проблем процесу християнізації як всієї Давньої Русі, так і окремо галицько-волинських земель, що також знайшло свої відображення у публікаціях дослідників [Моця, 1993, с. 43; 1994, с. 30–31]. На жаль, часто такі матеріали застосовуються відірвано від свого

цілісного контексту, в якості окремих прикладів та ілюстрацій, що значно знижує їхні інформативні можливості.

Наукові традиції, закладені Б. Тимощуком, продовжують свій розвиток у творчій діяльності його численних учнів і послідовників, які плідно працюють у Чернівцях, Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі та інших містах України, вивчаючи, крім іншого, і питання слов'яно-руської духовної культури.

ЛІТЕРАТУРА

Давня історія України

2000 Т. 3. – Слов'яно-Руська доба. – Київ. – 696 с.

Козак Д. Н.

1990 Сакральные памятники Юго-Восточной Европы в I тыс. н. э. // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев. – С. 432–453.

Логвин Г. Н., Тимощук Б. А.

1961 Белокаменный храм XII в. в с. Василеве // Памятники культуры СССР: Исследования и реставрация. – Т. 3.

Масан О.

1999 Патріарх української та буковинської археології // Борис Онисимович Тимощук: Бібліографічний покажчик. – Чернівці. – 39 с.

1999а Борис Тимощук – видатний дослідник давньої історії слов'ян. (До 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності) // Буковинський журнал. – Ч. 1–2.

Михайлина Л., Мисько Ю.

1998 Внесок Ірини Русанової у вивчення пам'яток давніх слов'ян // МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 61–63.

Михайлина Л. П., Тимощук Б. А.

1983 Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII–X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. – Киев. – С. 205–209.

Фрунчак С., Фантух А.

1998 З археологічної спадщини Р. Ф. Кайндля // МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 90–91.

Моця О. П.

1993 Населення Південно-руських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів). – Київ. – 160 с.

1994 Підплитові поховання на південноруських могильниках // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I – на початку II тисячоліть н. е.: Тези конф. – Чернівці.

Пивоваров С.

2001 Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці.

Приходнюк О. М.

1975 Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н. е.). – Київ. – 156 с.

Рыбаков Б. А.

1988 Язычество древней Руси. – Москва. – 782 с.

Русанова И. П.

1980 Изучение славянских поселений у с. Черновка // АО 1979 г. – Москва. – С. 331.

2002 Истоки славянского язычества: культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. – Черновцы.

Русанова И. П., Тимощук Б. А.

1981 Древнерусское Поднестровье. – Ужгород. – 144 с.

1984 Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут – Москва. – 87 с.

Седов В. В.

1982 Восточные славяне в VI–XIII вв. – Москва. – 327 с.

Славянская энциклопедия.

2002 Киевская Русь – Московия. Т. 2 – Москва.

Тимошук Б. О.

- 1952 Археологічні пам'ятки с. Василева Чернівецької обл. // Археологічні пам'ятки УРСР. - Т. III. – Київ.
- 1960 Звіт про археологічні дослідження Чернівецького краєзнавчого музею у 1960 р. // Науковий архів ІА НАНУ. – Ф. е. 3482, арк. 1.
- 1969 Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород. – 152 с.
- 1974 Зустріч з легендою (Історико-краєзнавчі нариси). – Ужгород. – 127 с.
- 1975 Василів // Археологія Української РСР. – Київ. – Т. 3.
- 1976 Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – Київ. – 176 с.
- 1982 Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – Київ. – 206 с.
- 1986 Василів // Археология Украинской ССР. Т. 3. – Киев. – С. 339–340.
- 1989 Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ // Древние славяне и Киевская Русь. – Киев.
- 1992 Василів – місто Галицької Русі. – Чернівці. – 30 с.

Тимошук Б. А., Кулиниченко Л. Г.

- 1972 Кодын – славянское поселение переходного периода // АО 1971 г. – Москва.

Тимошук Б. А., Логвин Г. Н.

- 1960 Раскопки древнерусского храма в с. Василеве // Строительство и архитектура. – № 8.

Тимошук Б. А., Русанова И. П.

- 1983 Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута // СА. – № 4. – С. 161–173.

Филипчук М.

- 1998 Ірина Русанова та Борис Тимошук – дослідники слов'яно-руської доби Прикарпаття і Волині // МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 65–67.

Kaindl R. F.

- 1901 Archeologische Untersuchungen zu Wassilew und Panca in der Bucovina // Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Unterhaltung der Kunst – und historischen Denkmäler. XXVII Jahrgang. Neue Folge. – Wien.

Shupecki L. P.

- 1994 Slavonic Pagan Sanctuaries – Warsaw.

Julya MYS'KO

BORYS TYMOŠCHUK AND DEVELOPMENT OF THE
ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES
IN THE CHERNIVTSI UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF THE STUDIES OF THE
SLAVS-RUSS SPIRITUAL CULTURE

The article deals with archeological researches and scientific contribution of the B. Tymošchuk in the studies of the problems connected with the ancient Slavs-Russ spiritual culture. The author looks at the period, when B. Tymošchuk cooperated with Chernivtsi State University during of the 1950th–1980th years. The scientist examined pagan and Christian artefacts of the Upper Prutt and Middle Dnister (religious objects and constructions, burial grounds, habitations, separate categories of findings). These archeological materials are main sources of the investigation of this problematic for modern researchers.